

MELIKA SALIHBEG BOSNAWI

FILOZOFSKA NOSTALGIJA KASIMA PROHIĆA

- SASMA IZBLIZA -

(U povodu dvadesete obljetnice smrti)

Bismi`llâh

Dok čovjek živi, on plete posvema nevidljivu mrežu svojih odnosa: s Bogom, čak i kad Ga ne zna; sa Svijetom, čak i kad mu se suprotstavlja; sa ostatkom Vasiona, čak i kad je, umjesto bar u liku nesavršena oblutka svoje vlastite sudbine, vidi tek kao nesavršen fragment.

Kad umre, onda tog čovjeka svako ima za se. Bog ponajviše. Zapravo, On isključivo, ali, Dobrohotan kakav jest, Allâh ostavlja ljudima i stvarima sjećanje na nj – u njihov nepovredivi, individualni, posjed. Otud i moje pravo da imam svoga Kasima. I da o njemu govorim sasma izbliza.

Slika prva: soba, koju smo zvali Ćošak, s pogledom na bašće, s jedne, i na Neretvu, s druge strane. Rijeku, strčalu, brzacima, odozgo, s Glavatičeva, gdje se Kasim, u zvuku njenih ledenih voda, i u odsjaju njene zelene ljepote, rodio na porodičnom imanju, dvadeset i peti oktobra, tisuću devetsto trideset i sedme.

U našem noćnom disanju, dah zajedničkog, dalekog, i dubokog, intelektualnog naslijedja Proha (kasnije Prohića), čije stotine knjiga, vlastitih, i onih, poput Ibn Sinâovih i Ibn Farâbievih, čame, zaboravljene, u tminama Gazi-Husrev-begove biblioteke (i po privatnim policama ko zna još kojeg uzurpatora naše ostavštine).

Dolje, pod samim prozorom, magaza, po svu godinu mirišuć na jabuke. U avliji, uvijek u bijelo okrećeni, prkoseći Prolaznosti, ostaci zidova nečijeg doma, bombardiranog u II. svjetskom ratu, baš kao i čaršijska kuća Prohića, unutra sva izvezena (pričala bi moja mama) konjičkom rezbarijom. Iz tog bijelog prkosa, eno, ko da i sad vidim, pomalja se grmlje ruže-muhammedije, od čijih bi latica Májka, Kasimova mati a moja dajnica, pravila slatko.

Te ruševine i taj sasma poseban miris i okus ruže, simbola sâme Metafizike, ostali su zauvijek biti mojim prvim povijesnim i estetskim Akropolisom, mojim prvim čulom života koji neumitno teče...

... no nije priča o meni. U Ćošku, na zidu, visio je (Mešin) "kudret sat, nezaustavljivi hod sudbine"¹. Možda je Kasim (koji bi, kad bi kuća bila prenapućena gostima, spavao na sećiji, a ja i njegova mladja sestra na dušekju), još u tom danonoćnom ukucavanju Vremena u nas ćutio Novalis-ovsku "filozofiju kao nostalgiju", koja čini - da se posvuda osjećamo doma. Meni je taj tik-tak mjere s kojom nas je Bog stvorio već tad postajao jedinom vjernom glazbom u samoći-kao-sudbini.

¹ Meša Selimović, DERVIŠ I SMRT, Svjetlost, Sarajevo, 1966.

² Kasim Prohić, ĆINITI I BITI, Svjetlost, Sarajevo, 1972.

³ "Umjetnost i priroda", tv-esej, citirano prema: Kasim Prohić, OTVORENA ZNAČENJA, Zoro

Onda dolaze (slika druga) Kasimove studentske godine u Sarajevu. Njegov pjesnički hop! izražen i izborom drugog predmeta na Fakultetu, naime Jugoslavenskih književnosti, ali i vlastita odluka da se namah zaustavi. Filozofija bila je prvi dio sintagme njegove (zarana izabrane) vokacije, koju će on europski, ali ne i "konfekcijski", formulirati, tisuću devetsto sedamdeset druge, naslovom knjige "Činiti i biti", posvećene velikom romanu Meše Selimovića².

Cijeloga života, Kasim će ostati vjeran svojoj pročitanoj literaturi. Gotovo da nema bibliografije, kao ni biografije, u kojoj je moguće izdvojiti sasvim ličnu, posvema svoju, riječ, boju, liniju, ton, iz općeg konteksta, crteža, koloritâ i skladbi Života, koji nas sve zajedno čini Drugim (budući da samo Jednom pripada istinska jednina). Još od svojih ranih dana, Kasim se utjecao njemačkim (literaliziranim) filozofijama, imajući krila za nietzscheovski bezdan i unutarne čuvstvo za njegovu "pustinju koja raste"; on je tek počinjući, na Hölderlinov upit - šta će pjesnici u oskudnom vremenu? odgovorio odricanjem od vlastite poezije; on je zarana podijelio s Novalisom njegov narcizam, koji će ga "kompleks" Božanske potrebe da se ogledâ odvesti kasnije i do velikog Francuza, Gaston Bachelarda...

Neretva, sa svojim zrcaljenjem Prenjskih vrhova, koje ne prestaje snositi u dolinu; sa svojim javama ratnih ponora, u kojima su tonule, na samo njeno dno, sehare (opet moja mama!) konjičkih djevojaka, do maločas nošene, širom rastvorene, na njenim bukovima, po prvi put pokazujući svijetu njihovu djevičansku ljepotu, ta "prapočetnost Konjica i Neretve"³, namirisana buketom prohićkih kuća na Vardi (tek nedavno bezdušno pometenih s brijega usred grada, zajedno sa sanjarijama njihovih tavana i magaza, koje su, kunem se, bile posljednje nastambe za istinski ljudsko stanovanje), sve te kontemplacije jedne povijesti i metafizike na umoru bile su prtljag s kojim je mladi Kasim krenuo u Sarajevo na studij Filozofije i Književnosti.

Odricanje od poezije kao "profesije" već se, rekoh, zarana desilo. Kasimovo filozofsko "uozbiljenje" pokazat će se u javnosti nešto kasnije, najprije s prijevodima, za sarajevski LOGOS, "Teorije romana"⁴ ranog Lukácsa, te, za istog nakladnika, zbirke "Razgovora..."⁵ s tim kontroverznim mađarskim marksistom, čije prisustvo u Kasimovoj filozofskoj sudbini, gotovo na rubu prešućivanja, tek treba procijeniti. Za Münchenskog post-diplomca, doktoranta⁶ na temu marksističke estetike, može se učiniti pomalo neprirodnim kasniji uklon, ne i bez stanovitih utjecaja iz najbliže okolice, od njemačke prema filozofiji romanske provenijencije, kojem ja nisam neposredno svjedočila. Samo učiniti!

Gaston Bachelard bio je, međutim, moje nešto ranije, i sasvim osobno otkriće, za vrijeme studijskog boravka u Parizu, u okviru post-diplomskih obaveza na Šarčevićевой katedri, koje smo Kasim i ja zajedno formulirali naslovom "Ontologija moderne umjetnosti". Bio je to, zapravo, logičan nastavak mog zagrebačkog diplomskog rada o Hegelovu proricanju kraja umjetničkog

² Kasim Prohić, ČINITI I BITI, Svjetlost, Sarajevo, 1972.

³ "Umjetnost i priroda", tv-esej, citirano prema: Kasim Prohić, OTVORENA ZNAČENJA, Zoro Zagreb Sarajevo 2000, str. 285.

⁴ Georg Lukacs, TEORIJA ROMANA, Biblioteka Logos, IP Veselin Masleša, Sarajevo, 1968.

⁵ Hans Heinz, Leo Kofler, Wolfgang Abendroth, RAZGOVORI SA GYÖRGYEM LUKÁCSEM, Biblioteka Logos, IP Veselin Masleša, Sarajevo 1969.

⁶ Studijski boravak u Münchenu 1963/1964, kod profesora Helmuta Kuhna i Maxa Müllera, Kasim će okončati obranom doktorske disertacije na Sarajevskom univerzitetu, 1964. Početak uspješne karijere.

iskustva Transcedentnog, kojem ćemo Neiskazu nas oboje, kontrapunktalno, posvetiti svoje živote.

Kasim je, u najboljoj maniri filozofâ kojima će se intenzivno baviti: ranog Lukácsa, Blocha, Benjamina, Adorna..., sintetizirao, svojim esejima kao filozofsko/literarnim oblikom, - lijevo ćudoredje i desnu spoznajnu teoriju (počev s ontologijom), kako to otprilike formulira kontroverzni Györgye, u svom samokritičkom predgovoru vlastitoj "Teoriji romana". Tom će izboru eseja kao jedine post-hegelijanske filozofske šanse, on pridodati i lokalnu jezičku uvjetovanost, pitajući, u uvodnom eseju o Meši Selimoviću: "Kako je moguće govoriti filozofski autentično u našem jeziku ako je taj jezik literaran, i leksički i semantički"⁷.

U naramku s originalnim izdanjima Bergsona, Merleau-Pontya, Finka..., kompletnog Bachelarda, ja sam se vratila iz francuske prijestolnice svjetla, u proljeće tisuću devetsto sedamdeset četvrte, već se gušeći u jugoslavenskoj komunističkoj zaduhi. Mada s očima još punim svježih slika iz tadašnjeg pariškog Muzeja moderne umjetnosti, mada još kontemplirajući s filozofom-pjesnikom iz Beaujolais-a, kojim sam parfumisala svoje tadašnje eseje o likovnom, ja sam već bila iznutra natopljena ontološkom tugom, koja me zadugo neće napustiti⁸. (Ako ikad!). Dušegubka bosanskih čvrsto-rukaša i sarajevskog filozofsko-političkog *ketmana*, nisu bili reljef za moja duhovna putovanja.

Istina, Cezslaw Milosz bio je voljen i cijenjen i u mom užem zavičaju, ali nipošto imitiran. Qur`anski dopuštena "dvoličnost", *taqiyyah*, kao skrivanje prave vjere u uvjetima političkog terora, još davno je doživjela svoju perzijsku interpretaciju. Zamijenivši taj qur`anski termin drugim arapskim terminom, *kitmân*, velika iranska nacija toliko ju je prakticirala, da je licemjerje gotovo postalo njenim genetskim kôdom⁹. No tek će njegova izvedba, upozorava Milosz, usred terora ruskog komunizma, potpomoći otprilike onoliko smrti, koliko je, možda, to Božije milosrdno dopuštenje naumilo spasiti ljudskih životâ.

Samo/dozvoljena hipokrizija, balkanski prevedena i prakticirana u Bosni i (veliko-srpskoj) Jugoslaviji kao "netalasanje", bila je uvjetom *sine qua non* za svaki ozbiljan javni uspjeh. Lagodan život išao je pride. Nacionalni predznaci toj sto/ličnosti bivali su samo varijacije na temu. Malo, uistinu malo ko da je izmakao toj moralnoj pošasti, i otud takva "nevjerojatna lahkoća" ubijanja, ponajviše u varijanti jednonumne i jednonacionalne Partije i Armije bivše zajedničke države.

I tu je bio jedan od korijenâ mog unutarnjeg razlaza s Kasimom. On će, u desetljeću koje je predstojalo, bivati utoliko veći, koliko je, naporedo sa skorim potkresivanjem mojih krila, on visočije letio na svojim. Filozofski i društveno-politički sve utjecajniji, on će se baviti prijevodima Adornove "Estetike..."¹⁰, koji

⁷ Iz predgovora knjizi ČINITI I BITI, Svjetlost, Sarajevo, 1972, naslovljenog: "Pristup Selimovićevom romanesknom djelu", str. 23.

⁸ Moje skóro budjenje u svemu onom što Islâm jest postao je, voljom bezbožne policijske države u koju se premetla post-titovska, ne više samo jednopartijska, već i jednonacionalna, Jugoslavija, otvarajući pandorinu kutiju 45 godina potiskivanih nacionalizama, bilo je odveć javno raspravljano. I to pod pretekstom svega onog što Islâm nije. Ni moj ni Kasimov ukus to nije mogao podnijeti. No ovo, dakako, nije moja rodjačka isprika za izdaju, od osjećanja koje krivice se on nikada nije oporavio. "Majko", govorio je "ne mogu sebi oprostiti Meliku".

⁹ Ne govorim ovaj put o stvarnom licemjerju drugih naroda i ideologija, pa može, ne daj Bože! ispast kako takvi uopće i ne postoje, a kamo li da su većina u Ljudskom rodu.

¹⁰ Ovo obimno djelo izlazi 1978, u beogradskom Nolitu.

će predmet i predavati, od 1978, kao redovni profesor na Filozofskom fakultetu i Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu. Njegova rastuća popularnost među mladom inteligencijom bila je neupitna. Estetika, s predznakom marksističke kritike svega postojećeg, pa i same marksističke ideologije, na koju se, pošteno govoreći, niko živ nije odvažio, pružala mu je sigurno utočište da, u duhu samoljublja idejnog i praktičnog političkog trenutka, na način Blochovske nade, odgovora Hegelovu dokidanju svakog budućeg smislenog mjesta umjetnosti u ljudskoj historiji. Otud njegov utjecaj među najmlađim umjetnicima, kojima postaje duhovno-moralnim uzorom¹¹.

Apsolutni duh, formulirat će Hegel svoj nekrolog Umjetnosti (kao spoznaji), samodoveden je do riječi u njemačkoj, to jest njegovoj, filozofiji. Fenomenaliziranje Apsoluta kao "samodosezanje Mišljenja" u samom Georgu Vilhelmu Fridrihu, savršeno harmonizirano s njemačkom društvenom i državnom praksom, zauvijek će dokinuti "problematičnu zbilju", ali problematizirati samu umjetnost, koja se, po njemu, upravo na srazu s njom, ontološki, uvijek i zasnivala. Wagnerovski silovita skladba dvije Njemačke, one Duha i one Države, obećavala je simfoniju sreće cijelom Čovječanstvu.

No to će obećanje, iz ruku autora posljednjeg velikog filozofskog sustava u Europi, zatvoreno "u nevjerovatno mal antropološki prostor", kako reče Kasim, odnijeti uskoro milione života, dovodeći u pitanje i samu (uvijek pretendiranu) ideju Europe kao jedinog pravog Svijeta. Marksistička teorija, uključujući i prirodno pravo, kao i lenjinističko-komunistička praksa, koja ga treba garantirati, bile su više no logičan ateistički odgovor Apsolutu (to znači, u krajnjem, kršćanski shvaćenom "bogu"), koji se hegelijanski kompromitirao; naprije Prvim, a onda i Drugim svjetskim ratom.

Svi napredni mislioci i umjetnici tog doba novog prometejstva, koji su već odbacili Logos reduciran na Racio, i Tehne kao mrškanje svake Transcedencije osim Ništavila, tražili su novi izlaz. Kasim, kao i filozofi kojima se bavio, utjecao se, spoznajno, Klasičnoj njemačkoj filozofiji, ali je vjerovao da može "promijeniti svijet" samo čudoredno plivajući s marksističko-lenjinističko-komunističkom maticom; nizvodno. Svakoj uzvodnoj, ponajprije religijskog, i ponajprije islamskoj, alternativni, kao Božanski utemeljenoj "ideologiji i praxisu" kružnog vraćanja "najboljem kraju", bilo je najlakše, i po Politiku novih bronzanih bogova najsigurnije, oduzeti svaki intelektualni legitimitet. Pa i elementarni ljudski, ako zatreba.

... no gle! Paukova mreža pomrsila je zôrove moje memorije. Moj film-sjećanje isječen je u kadrove zatvorâ i ratova. Valja stalno iznova sastavljati krhotine života u njegovu izvornu, savršenu, oblinu.

Evo me, žurno, nazad Kasimu-studentu! Našavši ga jednom u vrućici, u mračnoj sobi Katoličkog klostera, kod Katedrale, koji je tad bio studentski dom, a kasnije Muzička akademija, moja ga je mama, Prohuša, dovela u našu, ratom i komunizmom poharanu kuću u kojoj nikada nije nedostajalo djece obudovjelih tetaka. I tu je ostao punih sedam godina. Da odrastam, kao neizliječivi individualista, uz knjige koje je donosio, i uz duge, kasne-noćne, priče, kad bi se vraćao, još ustreptao od svojih ljubavi, koju sam svaku odreda morala zajedno s njim odbolovati.

¹¹ Da esteta ne mora nužno biti i etičan, znamo iz brojnih povijesnih slučajeva: od Neronova, preko Göringova, do nedavnog slučaja paljanskog samoubojice.

Nisam bila tu svih tih godina, do Kasimove prve ženidbe, i odlaska iz tetkine kuće na Čobaniji. Moja me je vlastita sudbina odvela na studij u Zagreb, gdje bi me često posjećivao, nalazivši, i u zagrebačkoj perodici moje studentske biblioteke, koju sam skupljala na užtrb svog studentskog stomaka, gradju za vlastitu "Odvažnost izricanja...", i "Figure otvorenih značenja...". Ove će naslove¹² on kasnije i objaviti u tom gradu, ne sluteći da će baš u njemu ispustiti svoju dušu. No ima neke pravde u tom.

Moja se biblioteka, obogaćena vremenom i Kasimovim autorskim knjigama s dugim posvetama, pokradena, prodaje danas tajno u dvjema sarajevskim antikvarnicama. (Tako, naime, ova država doživljava svoj "Preporod"). Vremena su se promijenila. Nema više ni polovice moje studentske knjižnice, u čiju sam predju utkala svoju mladost, ni Kasima, s kojim me nije vezivala samo krvna veza. Ne čujem više ni uskladjivanje *punctum contra punctum* njegova bivanja filozofom-pjesnikom, i moga pjesnikom-filozofom. Nema već odavna ni mog studentskog (niti ikojeg osim Božijeg) zanosa jednog šezdeset-osmaša. Nema ni doba Kasimova zrenja (sedam godina u hodu ispred mene), koje će Markuze filozofski potpomoći svojom riječju, na Korčulanskoj ljetnoj školi '68: da se ta ista ravalucionarna omladina, na čije je ideološko čelo stao, začas preobražava u establishment, čim se domogne diploma, i karijera.

Stigli smo, Kasim i ja, u to davno doba, iskazati svoje osobno štovanje velikom Ernstu Blochu, koji se šetao, u pauzama, po prelijepim korčulanskim ulicama. Diveći se njihovoj arhitekturi, više naslućenoj kroz riječi svoje supruge, no vlastitim očima, pred kojima su stršila u prostor stakla naočala, nezamislive dioptrije. Stigli smo i na noćno kupanje u nekad i našem Jadranskom moru, sa Vladom (Premecom) i pjesnikinjom Ljerkom Šifler(-Premec). Stigli na duge razgovore s mojim zagrebačkim profesorima, Kasimovim kolegama, i na kafanske tračeve o filozofu-homoseksualcu iz "naprednog svijeta", prisutnom na Školi. Stigli smo i dionizijski dočekivati zoru (da mi oprost Bog!) po korčulanskim restoranima, dok Kasimu ne bi prevršilo, pa bi poslao do vruga Udbaša koji nas je svo vrijeme špijunirao. (Ovaj će nas, skrhan grizodušjem, jednom čak i opomenuti da pazimo šta pred njim govorimo, zbog čega će se Kasim kasnije, svim svojim autoritetom i dobrinom, sve do telefonske opomene "zna se otkuda", zalagati da taj očajnik nadje drugo zaposlenje, kad se, umoran od stida, odvažio promijeniti svog policijskog poslodavca).

Stigli smo se te davne, i po mnogo čemu prijelomne, tisuću devetsto šezdeset osme, još mnogo čime opiti. Praxisovom opozicijom, ponajprije, koja nas je već tada uspješno oslobadjala tehnološkog boga. No horizont je još uvijek prekrivala Neman (dvostruke ortodoksije), geniju čijeg razarajućeg uma je čak i veliki Lukács bio posvetio svoje (antifašističko) djelo. Kad se onomade Filozofija odrekla svog položaja *ancile* Teologije, nije ni sanjala da će jednoga dana, u vremenu koje predstoji ljudskoj povijesti, vječnu Božansku Gospodaricu - Transcendenciju, morati zamijeniti hirovitom Goropadnicom - Politikom.

Zato je sve nas, okupljene na Praxisovoj "Korčulanskoj ljetnoj filozofskoj školi 1968", u trenu otrijeznila, i ujedinila u istu, nijemu, gestu, vijest da su Sovjetske trupe Vječne Istine Komunizma ušle u Prag. Posebnim pismom podrške, Škola se pridružila dostojanstvenom otporu jednog pametnog, i, u

¹² ODVAŽNOST IZRICANJA, Fenomenologija životnih formi, Studentski centar Sveučilišta u Zagrebu, Biblioteka Razlog 34, Zagreb 1970. FIGURE OTVORENIH ZNAČENJA, Teka, Zagreb, 1976.

suštini, uvijek pobožnog, naroda, koji je na izrešetanu Akademiju znanosti i umjetnosti stavio natpis: "UMJETNOST SSSR-a XX. STOLJEĆA".

Sve da Praxisovci, kojima je, zacijelo, pripadao i filozof dr Kasim Prohić, nisu ništa drugo učinili u ondašnjoj Jugoslaviji osim organiziranja Korčulanskih ljetnih škola, opet ih ne bi ugrozila današnja alternativa, koje se, u svom članku¹³ (po mnogo čemu pogubnom), pribojava Kasimov student, Ugo Vlasisavljević. Jer, izbor između ovovremenog "nacionaliziranja" onovremenih marksista, ili njihova "arhiviranja" kao takvih, krajnje je neprimjeren glede bilo kojeg Praxisovca bivše zajedničke otadjbine (osim, dakako, ako ga neko od njih sam nije naknadno načinio takav jedan zbor).

Zanijekati filozofima, okupljenim oko časopisa "Praxis", ikakvu filozofiju, u slučaju druge opcije, značilo bi nemati pojma o njihovoj odvažnoj "marksističkoj opoziciji" vladajućem "marksističko-lenjinističko-komunističkom režimu". Nuždu Kasimova trenutačnog izvlačenja iz Ugom-dizajniranog klinča, ja

¹³ Prva verzija mog eseja o Kasimu Prohiću, u povodu dvadesete obljetnice njegove smrti, na koju sam podsjetila novinara Senada Hadžifezovića, bila je napisana za potrebe njegova C(entralnog)D(nevnik)-a. Nékom, ne znam čijom, ali svakako zlom, voljom, naš dogovor nije ispoštovan. U svakom slučaju, u toku njegova doradjivanja za potrebe simpozijuma o Kasimu, na koji me je ljubazno pozvao njegov organizator, a Kasimov dugogodišnji kolega i prijatelj, prof. Premec, izašao je, lucidan, ali po mnogo čemu poguban, tekst Uge Vlasisavljevića, naslovljen "BOSNA I HERCEGOVINA, Književna republika".

Rekoh poguban, ponajprije zbog Vlasisavljevićeva izbora pisanog medija (NIR "Slobodna Bosna", br. 418, Sarajevo 18.11.2004), čija je patologija mržnje već notorna stvar. Zatim, zbog definiranja skorašnjeg genocida nad Bošnjacima kao "bratoubilački rat", kakvo može doći samo iz miloševićevske radione u avdićevskoj "Bosni", a možda prije svega zbog insistiranja na Kasimovoj navodno doživotnoj lojalnosti Lenjinu i Marksu, usred jedne atmosfere (gotovo prisilnih) konvertiranja u nacional-vjersko, tj. demokratsko pravovjere, u povodu čega moram parafrazirati mog češkog kolegu po književnom peru i sudbini političkog zatvorenika, riječima: da su mi od nevjernikâ, mrži još samo tobož bezgriješni vjernici!

Da Kasimov filozofsko-literarni aktivizam nipošto nije bio geopolitički, na kojoj tezi Vlasisavljević insistira već samim naslovom svoga teksta, već štaviše! ja ne potkrepljujem samo biografskim činjenicama koje joj proturječe. Njihova autentičnost se, naravno, u maniru revije u kojoj je uskrso Kasimov lik dvadeset godina nakon njegove smrti, može lahko dovest u pitanje. Baš kao što se po nalogu istih bossova koji su onomade dohakali Kasimu, već trideset godina nastoji dohakati meni. No nije o meni riječ. Sâmo Kasimovo djelo dokazuje da je on istinski vjerovao kako se tek prepoznavanjem Duha u svom narodno-nacionalnom okruženju, može spoznati njegova univerzalnost. Bog explicite kaže u Qur`ânu da nas je s takvim naumom i stvorio kao različite narode, jer Jedno se može spoznati tek vidjenjem sebe u drugima, i uočavanjem da niko od nas "nije kao On".

Svaki Ugin sud, čak i najlucidnije formuliran u uvjetima današnjeg političkog *ketmana*, objavljen u magazinu-ubojici Kasimova naroda, prijeti da ga potonji, ne samo i dalje nastanjuje u anonimnosti ulice s njegovim imenom i prezimenom, na Dobrinji II, nego da ga preseli u susjednu, ali tako daleku, Dobrinju IV. Ulje na vatru može dodati i prisjećanje da je mladi Kasim običavao govoriti, kako tek ženidbene veze sa zemljom "...na Istoku" jamče svaki uspjeh u Jugoslaviji. Moje namjere nisu, dakako, spekulirati na temu koliko je ta Kasimova pragmatička filozofija imala utjecaja na kasniji, upravo takav ishod, njegova izbora, u drugom krugu, bračne družbenice. Još manje mi je na srcu vrijedjati one kojih se to tiče (Noru, i njihovu Asju). Nije li, uostalom, sam Kasim uvodu svojoj knjizi "Odvažnost izricanja", dao podnaslov: "Krhkost izrečenog"?!

Najskrivljeniji razlozi odbira objekta nečijega 'išqa nisu nešto što se može spoznat, čak i kada je odsudno relevantno za nečiji život i rad. U očima onih koji, kako Ugo reče, "danas imaju najveću punomoć u preuzimanju Prohićeve zaostavštine" (ibid), ova biografska činjenica može biti razlogom više da se zauvijek, ili bar u ovoj generaciji, zaboravi njegova bibliografija. No kad bi duša bila mjerljiva suptanca, onda bi "istinita zbilja", čak i u verziji Božije osobe/duše/*nafsa*, bila dokinuta kao vječna.

sam, evo, opravdala ex-jugoslavenskom marksističko-filozofskom destrukcijom ex-jugoslavenske marksističko-komunističko-socijalističke konstrukcije. Da i ne spominjem, u njegovu/njihovu obranu, tzv. "desne marksiste". Mislioce iz velikih europskih filozofskih prijestolnica, koji su bitno odredili, ne samo njegovo filozofsko obrazovanje, već i njegovo humano djelanje. Kasim Prohić zacijelo je podijelio s Blohom tezu - da se Bítak ne mora nužno tražiti samo pri korijenu, već da ga je moguće naći i pri "plodonosnim cvjetovima" (čitaj Marxizma i Socijalizma), ali i onu da "Arhê sâma nipošto nije arhaična"¹⁴.

"Valja tražiti povijest u istini, a ne istinu u povijesti", citirat će Adorna, takodjer u Kasimovu povodu, prof. Šarčević, u predgovoru knjizi "Otvorena značenja"¹⁵, koju je, posthumno, od Kasimovih rasutih eseja, priredila Nora, probijajući se izmedju Scile i Haribde "umjetnosti samozaborava", od koje vijekovima boluje njegov narod.

Boluje, jer se gornji Adornov i Kasimov intelektualni *credo* (kao i moj, esencijalni, vjerski) pokazao samoubojitim u svim vremenima Jednoumlja, koje i dan-danas traje. Na žalost, kad sam ja čitavu deceniju padala njegovom žrtvom u komunističkoj verziji, Kasim je već bio, mnogim neizrecivim razlozima, udaljen od mene. Da li je on tad još uvijek vjerovao, bolje reći htio vjerovati u nj, ili se nadao da je krilo yu-marksističko-komunističkog faraona najsigurniji toponim za očuvanje vlastite misli, nisam mogla posvjedočit. U samu srčiku naše neobične bliskosti, zarilo se mnogo partijsko, ali i intimno-porodično trnje. Nas je, za dugi niz godina, odvojio bedem tuđih direktiva i osjećanja, i, nužno, različitih iskustava i spoznaja.

O taj će bedem Kasim početi lupati glavom tek kad mu moj rahmetli brat-šehîd, Jakub, donese vijest o mom hapšenju, u ožujku tisuću devetsto osamdeset treće. "Tražiti njezino oslobađanje isto je što i tražiti da od mrtva napravim živa", odgovorit će mu Hamdija Pozderac, kojemu je otrčao tražiti pomoć. Istom onom čovjeku¹⁶, čijoj je komunističkoj pravovjernosti i sam jedva umakao koju godinu ranije, po povratku sa doktorskog studija iz Zapadne Njemačke. Zapadne!

Lupati, kažem, o zid života, kojeg je i Kasim nastanjivao utvarama Velike iluzije Jugoslavije, koja se počela naglo urušavat. Jer, ja nisam bila samo voljena rodica. Ja sam bila Kasimova metafora "budjenja sebi", na koje se on nije odvažio. On će na nj steći pravo tek umrijevši unutra, u času moga uhićenja, no njegova će se skora smrt početi opredmećivati tek "ubojstvom ličnosti", koje će protiv njega, nekako odveć sinhrono sa brojnim hapšenjima muslimana-vjernika, svojim bezočnim polemikama, lansirati njegovi dojučerašnji beogradski kolege i prijatelji. Nije Kasim morao, kao što i nije, doživjeti posljednji genocid u Bosni nad narodom čije se bešike nikada nije odrekao, e da bi mu, već tad, izašla pred

¹⁴ Citirano iz eseja Danila Pejovića, "POTRAGA ZA BITKOM KAO HERMENEUTIKA NADE" (Utopijska filozofija Ernsta Blocha), objavljen kao uvod knjizi Ernsta Blocha, TÜBINGENSKI UVOD U FILOZOFIJU, Nolit, Beograd, 1966, str. 11.

¹⁵ Kasim Prohić, OTVORENA ZNAČENJA, Naklada Zoro Zagreb Sarajevo, 2000.

¹⁶ Hamdija Pozderac bio je tadašnji Predsjednik Predsjedništva SR BiH, a, po nacionalnom ključu, kandidat za saveznog. Kako je poznato, on će i sam pasti žrtvom tad već sve otvorenije mono(po)lizacije Jugoslavije, dakle u periodu kada se naša Bivša tek šarala ratničkim bojama. Pripremajući se za, ko zna od koga *masterminded*, krvavu smjenu (istočnog) socijalizma (zapadnom) demokracijom, uz stotine hiljada kolateralnih žrtava, u kojoj brojni bošnjačkom narodu pripada jedino dopušteno preimućstvo, ikad! On ga je već internacionalno dokazao ciframa muslimanskih žrtvi-paljenica u Drugom svjetskom ratu.

oči ponornica što je tekla ispod samih temelja Srpske Akademije Ništavila i Umijeća ratovanja; napajajući prividno različita vrela naših patnji.

Kasim će, naravno, i u Pozderčevoj smišljenoj, dugogodišnjim robijama zapečaćenoj zamjeni teza vjerskog i nacionalnog, odnosno u njegovu žrtvovanju "beznačajnih" muslimana s malim **m**, u zamjenu za "značajne" Muslimane s velikim slovom, prepoznati politički nemoralan, i povijesno neoprostiv, čin. Beograd jest, očito, ukazivao prstom i na nj, kad je tražio od bogova-i-batina tadašnje bosansko-hercegovačke politike, da se razračunaju s prometejima jedne probudjene nacije, čija vrhunska djela (u umjetnosti ponajprije) više nisu pristajala na anonimnost i bezličnost bh. geopolitičke činjenice, unutar SFRJ, kao asocijacije slobodno artikuliranih nacija. Znao je to, Kasim, ali, moralan kakav je bio, on nije mogao pristati da ja budem qurbânom umjesto njega.

Našavši se iznenada izmedju dvije vatre, on se istom brzinom političko-filozofski trijeznio (neću dodati i vjerski, neću, sve i kad bih bila sigurna u to, zbog religioznog kiča u koji uskrsla Nacija preobrača danas to najsvetije trijeznjenje), on se, dakle, istom mjerom trijeznio s kojom se je euforično opijao alkoholom i očajem. Krećući na "dugo putovanje u noć" Jugoslavije-na-umoru, s kajanjem kao jedinim prtljagom.

Zasmeta li nekom ovaj barthesovski unos biografskih činjenica u Kasimovu bibliografiju, reći ću, iz vlastita iskustva: da se te dvije spojene posude mogu odvojiti samo ako se razbiju. Kasima će, možda, ubuduće, sa jedne strane, uistinu razvlačiti nacionalisti (ako mu, kojim slučajem, i oprostite ovo posljednje pojavljivanje na stranicama revije-ubojice¹⁷), a s druge es/de/pe/ovci, ili kako se već zovu svi ti preobračenici u demokrate, koji bi da ga, radi vlastite savjesti, zadrže na starom kolosijeku. No sigurno je da mu obje strane već sad oduzimaju post-mortem pravo da se i on, objektivnim studijem njegova djela, ali i njegova života, posebno posljednje dvije godine, javno "opravovjери".

Smrt (ne Ništavilo), taj naš rodni iskon, kružno dovršava fragmentarni apokrif naše egzistencije za druge. Ono što smo mi ikad bili i jesmo po sebi, ostaje za drugačije provjere i simpozijume. Tu će ocjenu izvršiti samo Jedina Istina, u Čije su nepogrješive kriterije uračunate i najneznatnije katarze, koje su se Kasimu, bar u njegovoj završnici posrećile. Na kraju krajeva, istinska Istina ima samo jedno lice. Kasim, vjerujem, zaslužuje, kao i svako od nas, okupljanje svih njegovih formi, usprkos činjenici da nam kružnica njegova života zauvijek izmiče. Islamska tradicija kaže da je svaki čovjek stablo, o kojem će Rilke pjevati kako "razvija u krug/Svoje biće". Kasim je umro "s okruglim krikom ptice", koju su ubili u letu. I njegovo i moje citiranje Erich Rainer Marie, završit ću navodom iz "Zapisâ Maltea Lauritsa Bridggea", u kojima kaže – da velika stabla padaju odjednom.

Uspravan, kakvog ga svi pamte, Kasim se nikada nije povio. Kad je legao u postelju, ona je bila samrtnička. Njemu ne priliči *homage*, konvencionalno izrečen u superlativima njegovoj filozofiji i fakultetskoj profesuri. Jedan pozitivni semiotički imperijalizam, tako qur`anski utemeljen u Univerzumu-Knjizi, uzeo bi u obzir i one dâte sa hard diska Sveopće memorije, koje bilježe i najskrivenije čovjekove geste. Ne manje odsudne po njegov konačan portre, samo zato što su bile sklonjene od pogledâ javnosti.

¹⁷ NIR "Slobodna Bosna" (br. 418, Sarajevo 18.11.2004).

Nije neukusno reći, usred jedne ustanove kao što je Filozofski fakultet, za čiji je današnji narcizam, možda, upravo sam Prohić-dekan najodgovorniji, nije neodgojeno pledirati za jedno uistinu Otvoreno sveučilište, na kojem bi i dr Kasim Prohić razotkrio svoju sujetu. Tako tipičnu, uostalom, za sve one intelektualce, i posebno filozofe među njima, kroz koje još nije prošla čisteća gnoza¹⁸ najviše, Božanske, etiologije. I etimologije.

Jer, Kasimov je poslovično uspravan hod imao složeniju genezu nego što se to misli. Rečenu plemićku, porodičnu, prohićevski-oduhovljenu, ponajprije. Pa onda onu stečenu filozofskim studijama, kojima se za života ponajviše uozbiljio. I ponajbolje ozbiljio. No ko smije smesti s uma "rodjenje tragedije" u trenu kad Kasim postaje jedina preostala muška glava familije?! Kad na njegova mlada pleća odjedared počnu padati udarci sudbine. Najprije nasilna smrt oca, a onda komunističko-partizansko, opet nasilno, "revolucioniranje" ljudskih prava, koja će, okaharenu familiju, u trenu, lišiti, ne samo vjekovnog vjersko-civilizacijskog kôda, već će, nekad well-off (nije li engleski u modi?!) bosansku aristokraciju razvlastiti svih njenih posjeda, osim krova nad glavom. A na hudovici, Kasimovoj plemenitoj majci Šerifi, koju je, kao i dvije sestre, najnježnije volio, vježbati komunistički-zadatu emancipaciju muslimanke, tako što će, krajnjim osiromašenjem, dovesti u pitanje i njeno elementarno dostojanstvo.

... evo ih opet navirati, slike sjećanja, dostojne jednog Buñuela: lepršave dimije najstasitije ali i najmudrije žene koju sam ikada u životu srela; zlatasta boja hercegovačkog duhana na kojeg Država polaže isključivo pravo, mada on gotovo jedini prehranjuje gladna usta obezglavljene obitelji; noćne racije, djeca otrgnuta od sna, policijske uniforme, strka niz avliju...

Sigurna sam da se Kasim tad zakleo sebi na uspravan hod. I na uspjeh.

Ćemal-aginica, rahmet joj duši! doživjela je smrt najdražeg sina, u kojem je zarana prepoznala razlog za žrtvovanje. Baš kao i njegova starija sestra, Almasa, koja se odrekla, u ime Kasimova, školovanja vlastitog slikarskog talenta. Treća žena u obitelji, sestra Ehlimana, urodjenu sklonost igri još zarana će zamijeniti otužnim kancelarijskim zaposlenjem. Svetrima će on posvetiti svoju filozofsku studiju o (Mešinu) romanu, odrekavši se pokušaja da ga, o njima, sam napiše.

Kasim je (sažimljem!) svoj uspravan hod nosio u krvi i u svom duhovnom habitusu. Ali on ga je stekao i zakletvom na ponos, usred jednog naroda, čije se civilizacijsko-povijesno-kulturno-vjersko... dostojanstvo, još od njegova djetinjstva, nije prestajalo dovoditi u pitanje. Na brutalan, ili nešto sofisticiraniji način, svejedno po krajnje učinke. Nije Kasim imao u očima samo majčino iskustvo, odnosno iskustvo čitave naše familije, kad je svim svojim potisnutim bolom, ali i osjećanjem časti istinskog intelektualca, stao uz Tunju. Uz prevratničko pitanje i odgovor svoga kolege i prijatelja, profesora Muhameda Filipovića, o Bosanskom duhu u književnosti¹⁹ - mehlem na ranu cijele jedne

¹⁸ Ovaj termin, koji se danas toliko izlizao, ja ovdje samo uvjetno upotrebljavam, zbog zapadno obrazovanog čitatelja. U islamskoj tradiciji, on znači spoznaju najvišega reda, u kojoj je ono što se na Zapadu zove mističko (sumnjive semantičke vrijednosti) zapravo najčistije Božansko.

¹⁹ Riječ je o glasovitom eseju (prof. dr.) Muhameda Filipovića "Bosanski duh u književnosti, šta je to?", objavljen u časopisu "Život", broj 1-2, Sarajevo, 1967, čija prekretnička uloga u sudbini muslimanskog, odnosno bošnjačkog elementa u (danas) bosansko-hercegovačkom (jučer jugoslavenskom) korpusu još nije ni izdaleka elaborirana, niti pravilno vrjednovana. U njenim unutarnjim pozitivnim, i njenim vanjskim negativnim konzekvencama, jednako. Bio je to medjaš-

nacije od stalno nametanog kompleksa tudjinstva u Europi, koja je odvajkada bila jedinim mjestopisom njena bivstvovanja.

Ne sumnjam da je Kasima Prohića ista supstanca kolektivnog poniženja - da se, usred jugoslavenske zajednice slobodno imenovanih nacionalnih kultura i književnosti, obitava u jeziku, toj "kući bíća", tek kao bezlična, "neopredijeljena", povlaka/crta između dvije hegemonije, koje su ne samo jezički vladale ondašnjom Jugoslavijom²⁰ - ne sumnjam, dakle, da ga je ta ista bol navela filozofski se pozabaviti Makom i Mešom, čije su univerzalne literarne zvijezde iznenada zasjale upravo ponad bosanske prokreativne linije dva, u suštini ista, jezika.

Sjećam se, i sad svježije, Kasimova nervoznog hodanja gore-dolje po sobi, kad smo zajedno slušali eksproprijajuće promocije Selimovićeve "Derviša..", na talasima istočnih, i Makova "Kamenog spavaća", na valovima zapadnih, jugoslavenskih radio stanica. Toj i takvoj neočekivanoj pribranosti Kasimova naroda, najvišega reda, samo će jedan Čimić pokušat oduzeti, ne samo povijesni "timing", već svaki legitimitet. Tako i počinju polemike, najprije sa današnjim zadrskim profesorom, kasnije sa naoružanim sandžačkim piscem, i završno sa beogradskim duhovnim ocima haških osudjenika, od kojih se on nikada nije oporavio. Jer, uza sve ostalo, Kasim je bio i čovjek jakog sentimenta.

Ali i odveć plemić, odveć plemenit u svakom pogledu, da bi ikad, pa i danas, sve da je i preživio obračune s drugima, i one sa samim sobom, postao prostački nacionalista. On nikada nije uzeo tu prizmu za svoje vidjelo. No prešućivati, u isti mah, njegovo voljno učesće u budjenju nacije, kojoj je ne samo rođenjem pripadao, značilo bi stavljanje apokrifnog pečata na već postojeći apokrif. Duboko sam uvjeren da je samo nesretno motivirani "Parergon" odvratio Kasima od toga da, pored Mešina romana i Makove čudesne poezije (od koje smo nas dvoje intimno najviše voljeli "Koljena za Madonu"), svom filozofsko-esejističkom peru preporučiti i književno djelo Derviša Sušića.

Makova poezija legitimirala je Bosnu kao jedinu (i jezičku) domaju Kasimova naroda/nacije; Mešino prozno djelo, posebno "Derviš..." i "Tvrđjava", superiorno je ozakonilo Islamsku, vjersko-civilizacijsku, paradigmu u njoj, oslobodjenu atributâ fanatizma (danas bi je valjalo oslobadjati od onih fundamentalizma, integrizma, terorizma); Kasimom-ne-od-filozofirani Sušić osamostalio je mentalnu i povijesnu osobnu kartu istog tog naroda, koliko god on, još od turskog vakta i austrijskih vremena, sve do suvremenog nacionalnog istrajavanja između imperijalnih ambicija malih susjeda, uvijek bio prisiljavan činiti lepe²¹ svakom novom gospodararu; pa i današnjem, međunarodnom!

Vjerujem da je Historija bila loša strana Kasimove erudicije, i da je to bio jedan od razloga, pored parergonskih, zbog kojih se možda nije odvažio pisati o Derviševim "Pobunama", "Uhodama", "Ja Danilu", mada ih je uznosio glasnom hvalom. Ja sam tog vlaseničkog pisca, priznajem, otkrila tek nakon ovog rata. Ne

kamen koji je obilježio samopribiranje jedne nacije, kao bosansko-hercegovačke, jugoslavenske, europske, svjetske konstante, koja nipošto nije nečija utvara, već povijesna pretpostavka i čimbenik u rečenim cjelinama. Duboko vjerujem, da se nije okružio dahijama, čak i iz vlastite kuće, Alija Izetbegović bi znao cijeniti obojicu na način koji im priliči. Ovako je, ne samo zbog Tunje i Kasima, kojeg je čušnuo na Dobrinju, sam sebe doveo u nedoličnu poziciju da nas, kao duh kulta onog anamona iz Rusije, gleda sa djambo plakatâ, u vrijeme izborâ.

²⁰ Istina, sa stalnom tendencijom prevage, na vagi SFRJ-pravde-i-jednakosti-za-sve, prema Srbiji na Istoku.

²¹ Lepe, turski: Izvolite! Molim lijepo!

samo umjetničku veličinu njegova djela, već i veličinu odvažnosti da, bosanski mudro, pokaže, u svojim dramama, kako je tobož i "najbosanskiji u Bošnjaka/Bosanaca", "stambolski vezirski zet", Mehmed-paša Sokolović, bio samo produžena ruka tudjinske Vlasti. Koja je, progonom, i kasnije trajnim iskorjenjivanjem šijâ, sljedbenikâ Poslanikove Imamske obitelji, poznatih u Bosni pod imenom Hamzevije, iskorjenjivala one najbolje izdanke bosanske vjere i ćudoredja, oplemenjenih Islâmom u njegovoj izvornoj, Muḥammadovoj (š), verziji. Jer, takav je Islâm bio i ostao beskompromisnom opozicijom svakoj "c/ez/arskoj" religiji, i zato je, još prije dolaska Turaka, tako prirodno prionuo uz Bosnu – "prkosnu od sna"!

U Dervišu Sušiću je Kasim, kao i ja naknadno, našao vlastito prepoznavanje bosansko/bošnjačke pozitivne melankolije i merhameta, ali i moralno-političke mehkoće, zbog koje ne prestaje liti krv pod zastavama, i na ratištima, koji ga se, često, uopće i ne tiču. Usudjujem se reći da su Tunjo i Kasim, te još neki njima nalik, odlučili bili da svojim javnim djelanjem - ne! nipošto kao nacionalisti, što bi bilo po ukusu Beograda i Zagreba, već kao vodeća inteligencija svoje nacije - osujete svaku buduću gogoljevsku trgovinu s muslimansko/bošnjačko/bosanskom dušom. Pa i onda kada se Istok i Zapad pomjere, kao danas, više istočno, i više zapadno. Logično je što u to doba - osamdesetih prošlog stoljeća - oni nisu našli pogodniju paradigmu od marksističke ideje i komunističke prakse Titove Jugoslavije, da u njoj ozbilje svoj časni naum. Bilo je to prije no što je historija ovih prostora dala priliku umjetničkoj konceptuali demokratske Internacionale (s okrutnim kapitalizmom i krvavim imperijalizmom u povijesnoj torbi), izvesti u Bosni svoj daytonski performance, u kojem ništa nije onako kako se čini.

Da oni uopće ne razumiju "šta ona piše", i da će se "historija stidjeti zbog ovih hapšenjâ", krunisanih ćuvenim političkim show-procesom "Sarajevo '83" (ili "Sarajevo the 12", kako je pisalo u inozemnom tisku), počeo je Kasim govoriti kada se po drugi put trgnuo iz sna Velike iluzije yu-komunističkog bratstva i jedinstva. To jest, kad je (u suštini jednonacionalna) Partija (i jednonacionalna) Država osudila njegov narod na totalni raspad svih vrednota, prije totalnog fizičkog istrebljenja, planiranog da se desi 1992, u izvedbi pjesničkog pera Karadžića, i JNA puške Kukanjca i Mladića (ćija je vojska još tada ćuvala noćne more moga djeteta). Kasim je to brže umirao što je brže spoznao. On je počeo naglo gubiti svoj život, ali ne i svoju etičku vertikalu. Skrhan iznutra, on je legao u postelju jedne zagrebaćke bolnice, iz koje se više nije digao.

Tako je moj dragi rodjak srušio sebi zid izmedju nas dvoje, s osjećanjem strašne krivnje. Najprije zato što je, za potrebe "Antologije bh. eseja", umjesto o mojoj poeziji-u-pohvalu-Transcedenciji, pisao o Radovanovoj pohvali-Ništavilu. Zatim, što ga ni sama nisu iluminirale vlastite misli (koja bi, onda, iluminacija tražila promjenu praxisa moga tipa), zapisane u eseju "Život kao prokletstvo". Gdje će, u okviru studije o Selimovićevu djelu, reći: "Duhovno, filozofski, književno Istok je danas postao Zapad: poštivanje Jednog postalo je i velika tekovina zapadne kulture i civilizacije, i to na kraju povijesnog puta...". Taj stilski neusavršen i prilićno konfuzan odlomak, Kasim će još 1972. zaključiti sasma jasnim rijećima: "...tako se Istok danas vraća, s njim kao da Zapad konaćno zapadâ"²².

²² Citirano prema Kasim Prohić, OTVORENA ZNAĆENJA..., str. 175.

Selimovićevo otkriće islamske tradicije kao "zrelost uvida u grotesknost zapadnjačke idolatrije Napretka koji se završava - Početkom" (ibid), odjeveno je u Kasimovu eseju u ruho Hegelove "Filozofije povijesti". Pa ipak, bavljenje Mešom, Makom, i nebavljenje Dervišom, naboralo je, ljutnjom, čelo, tad još u dubokoj ilegali, moćnog Zidara Novog svjetskog poretka. Kasim je bio talentirani tumač, ali netaleantirani prorok. Jedan teški fragment bedema, koji se danas, u gotovim blokovima, slaže po zajedničkom bliskoistočnom zavičaju svih Ibrâhîmovih/Abrahamovih, poslaničkih i imamskih sinova²³, prividno izdvojen, obilježava, na konjičkoj Musali, definitivnu ovostranu smrt Kasima-filozofa. Koji se, na zadovoljstvo velikog Majstora, bavio Benjaminom, Blochom, Adornom, ali kojeg je rasrdio bavljenjem bosanskim dizdarima islamskog zidanja Univerzuma, i tako, u suštini, samim sobom.

Meni se zid, neprirodno podignut izmedju Kasima i mene, srušio tek u trenu, kad smo se 30. studenoga tisuću devetsto osamdeset i četvrte, on i ja ponovno pogledali - licem u lice. Kasim u moje s tv. ekrana, na samom kraju (!!!) Dnevnika "Bivše", koji emitira vijest o njegovoj smrti u zagrebačkoj bolnici Rebro. Ja u njegovo, sklupčana na sećiji opustjelog dnevnog boravka ženskog zatvora u Foči, darovana privremenim prazničnim izlaskom iz samice radi gledanja tv. programa, nakon što je 95% osudjenica poslano kućama da slave blagdan (vječne) Republike.

Kasim je već bio izdan, i već dvostruko pokopan. Baš kao i Lukács, čije je rano djelo preveo, i o čijem mi je tragičkom pravu na iluziju govorio, kad se, ophrvan neizrecivom tugom, vratio iz posjete tom velikom filozofu romana (života). On je, u posljednjoj instanci svog mladog kraja, pao žrtvom gornjeg *credo*, o kojem govori Theodor. Nije Kasim samo prevodio tog estetičara (koji je toliko mrzio Cijelo), već mu je posvetio i esej, objavivši ga, uz one o već spomenutim velikanima, Ernestu i Georgiyu, u svojoj posljednjoj knjizi "Prizma i ogledalo"²⁴.

Kao filozofsko-literarni oblik bivanja i činjenja, esej je bio "figura otvorenih značenja" u kojoj je Kasim Prohić maestralno objedinio svoja dva porodično-naslijedjena talenta: filozofski, kojeg je, do kraja života, uspješno očitovao, i pjesnički, kojeg je do samog časa izdisaja, srećom, bezuspješno skrivao (nikad ne prestajući pozivati se upravo na literaturu kao na svoju trajnu temu, i medij svoga filozofiranja). Još više od toga, Kasim je u eseju tražio onirički izlaz iz svakog mogućeg filozofskog sužanjstva Bogu-Vlasti, intimno se nadajući čudu²⁵.

No ono se nije desilo. Aktualno quasi-čudovište quasi-demokratske slobode i akcije, skupo plaćeno jučerašnjim ratnim stradanjima i današnjom stalnom grožnjom političko-ekonomsko-kulturnog kriminala, njemu bi bilo jednako neprihvatljivo. Zato ga, evo, i dan danas raspeta, kao i u vrijeme pred umiranje, na križu pukog privida Istine kao ideološkog, odnosno partijsko/stranačko/nacionalnog amblema, pod kojim se, ako treba, žrtvuju (kao nekoć kod Židova) manje vrijedni, ili manje čisti, izdanci s nacionalnog stabla.

²³ Ako filozofima nije mrsko, neka pročitaju 3. poglavlje Qur`âna, naslovljeno *Âli Imrân*, naročito âyate 64-84, kao i 14. sûru, Ibrâhîm.

²⁴ Kasim Prohić, PRIZMA I OGLEDALO, Nolit, Beograd, 1980.

²⁵ S tom nadom on je zarazio i omladinu oko sebe, koja se već komila s klipa komunističkog "vjeruju".

Kategorički imperativ loše gnoseologije, glaseći: MOJA IDEOLOGIJA (VJERA, NACIJA, DRŽAVA, ISTINA) = JEDINA ISTINA, završavajući, tajno ili javno, u lošoj uobrazilji sebe kao ontološki superiorne "izabrane nacije", Kasima je prije tačno dvadeset godina položio u grob. U njemu je on, Iskustvom Jednog, dovršio napokon svoje "Iskustvo Drugog", za života nikad u knjigu uobličivši istoimenu studiju, koju je započeo u Luvenu davne '77.

Da se sve dubljim, i sve mračnijim zaboravom, Kasimovu djelu ne daje šansa da se ovremeni, potvrda je još jednog njegova sahranjivanja. No njemu se već posrećilo lažnu Egzistenciju zamijeniti Jedinom istinitom, Bítkom kao Takvim. *Wudžûdom*, Koji zauvijek, i za sve nas, ostaje biti Pitanjem nad svim pitanjima. (I evo kako opet kuca na vrata sjećanja jedna slika: istoimeni šlager-pobjednik, "Das ist die Frage aller Fragen", i Kasim kako do besvjesti navija gramofonsku ploču, s tom njemačkom pjesmom na njoj).

Njemu se posrećilo, kažem, potonuti sasma u Tajnu nad tajnama, možda već u času polaganja u qabur. U univerzalnu kuću svih nas. U našu jedinstvenu domaju. U zavičajni *barzakh*, ganicu-spojnicu između Metafizičkog Bítka-po-Sebi i Fizičkog Bítka-za-Duge, koju je parabolu bivstvovanja Bog, tako blagonaklono, podijelio s Čovjekom.

Strogo-geometrijska, mračna i hladna grobnica Kasimova tijela, umjesto bijele, tople, obline i dodira nišana, koji bi više odgovarao njegovoj blagoj duši, smještena je u porodičnoj parceli, na konjičkom gradskom greblju. Njegovo djelo živo-sahranjeno po ogromnom mezarju bosanske poratne mizerije. Koja, lišena svakog istinskog kriterija, od njegove intelektualno-umjetničke ostavštine još uvijek čini samo Figuru, ne dopuštajući joj da se značenjski zaokruži. I to usred naroda do kojeg je njemu, zacijelo, bilo jako stalo. On će taj usud prekognicijski najaviti podnaslovom svoje druge zagrebačke knjige: "Figure otvorenih značenja".

Kad je objavio "Apokrifnost poetskog govora", djelo posvećeno poeziji velikog Maka Dizdara, ja sam već bila nazad u Sarajevu (svom doživotnom zatvoru). Iza nas su već daleko bili Kasimovi monolozi o Popinu oblutku, i o otvorenoj formi, koja se tad, u duhu vremena, to jest marksizma, vidjela kao jedini znak slobode. Meni je, u to vrijeme "pametnog slušanja, i pametnih pitanja", kako bi o meni-gimnazijalki i studentu govorio moj veliki rođak, za mene je ulomak, mada zanosan kao ruševine Balbeka, uvijek bio samo zapt, u koji individualna misao/artefakt zaključava Cijelo. Meni, tihom filozofskom, i glasnom političkom, disidentu, zagrebačkom studentu Političkih znanosti, Filozofije i Komparativne književnosti, kružnica-oblina nikada nije bila znakom zatvaranja, iz čijeg je (tobožnjeg) uzništva tek (marksistička) dijalektika oslobodila misao (i svijet), kako je tada poučavao svaki profesor filozofije. Ili bar imao počavati!

Kad bih ga ja, "pametnim pitanjima", dovela u filozofsku nelagodu, Kasim bi se izvlačio mojim tobožnjim nerazumijevanjem marksizma, prateći smiješkom svoju "osudu" neukrotive rodice, ili bi se prisjećao rečenog Lukácsevskog prava (čak i na hinjeni) grijeh, kojem sam ja dodala atribut tragičkog. Ovaj je tragizam bivao tim dublji i pogubniji, što je veća bila ambicija jednog sekularnog intelektualca, ne baš lišenog oholosti. Ili, dublje, ponosa plemića, kojemu je ondašnje "novo doba" stalno prijetilo, da će, ne bude li slušo, skrhat u paramparčad, ne samo dostojanstvo porijekla, posjeda, i civilizacijske, već i svake, nove, socijalne, geste.

Tako smo u dijalogima religije i marksizma, organiziranim u zagrebačkom Studentskom centru, i na drugim tribinama, nas dvoje stajali na različitim stranama. Studentski-krotko ušućena, ja sam se radije svrstavala uz (Šagievu) teozofsku misao o Apsolutnom, nego uz (Bošnjakovu) tekuću filozofsku, koja je, zloupotrebjavajući Einsteina, relativizirala čak i sami Apsolut. U meni se već tada uobličavala, danas sasma moja, i sasma sazrela, ideja, da je (dapače! dapače!), uza svo poštovanje prema Kasimovu najdražem, a kasnije i mom, profesoru, Vanji Sutliću, osjećanje i misao Kruga najveći izraz Slobode, koja se, samo prividno paradoksalno, tek i artikulira kao apsolutno robovanje Savršenstvu.

Za nju je Kasimu (a vjerujem i Vanji) trebalo onostrano iskustvo. Meni je ono podareno još s ovu stranuž, gnostičkim praćenjem kamenčića-fragmenta, hitnutog s obale Neretve u njene počelne vode. Eno, kako se, iz njegova dodira s tom tekućicom Života, formira vir. I kako ovaj to dublje uvlači u se nesavršenu formu, što više izbacuje iz sebe savršenih kružnica beskrajno otvarajućeg Kruga Cijelog, u koje se, na kraju krajeva, kao u svom iskonu, uobličuje svaki usud. Pa i Kasimov.

Pa i kismet Kasima Prohića, filozofa-pjesnika, kojemu bosanski esej²⁶ duguje za svoj oreol, a bosanski narod, i sam pedeset godina žrtvom istih marifetluka Lukavoga uma, nešto više od dobrinjske ulice. Koja možda nije ni postojala u vrijeme kad je on, svakodnevno, (kantovski) pješke, prelazio (metafizičku) razdaljinu između svoga duhovnog doma, Filozofskog fakulteta, i svoje fizičke kuće, smještene najprije u podnožju, a onda na istočnoj padini Koševskog brda.

Kasim Prohić je u povodu hapšenja muslimanskih intelektualaca-vjernika, tisuću devetsto osamdeset treće, najavio da će historiju obliti rumenilo stida. Je li se to zbilo? Ili, hoće li ono obojiti makar obraz ove, koju danas pišu jučerašnji uznici? Nije li Božiji Poslanik rekao da je to osjećanje "pola vjere", u koju se Kasimovi sunarodnjaci danas tako gromoglasno kunu?

Dr Kasim Prohić cijelog je života vjerovao da je, izborom filozofije kao vokacije, uz istovremeno odricanje od pisanja vlastite poezije, još zarana uspješno odgovorio na hölderlinovski upit o smislu potonje u "oskudna vremena". No, skoro pred sam svoj kraj, on će i svoj odgovor dovesti u pitanje. Učestvujući, naime, na naučnom skupu u Mannheimu, 1978, sa esejom "Paradigma suvremenog filozofskog mišljenja", Kasim će hölderlinovski upit

²⁶ U ovom radu nedostaju mnoga mjesta iz topografije Kasimova svestranog intelektualnog angažmana. Od časopisâ, koje je utemeljivao ili uređivao, kao, na primjer, "Lica", "Izraz", "Dijalog", preko izdavačkih biblioteka, kao što je glasoviti sarajevski "Logos", u okviru Izdavačke kuće "Veselin Masleša", do brojnih žirija u kojima je ocjenjivao umjetničke domete tadašnje Jugoslavije. On je, uz to, bio tajnik bosanskog, i jugoslavenskog filozofskog društva. Uza sve to, bio je nježni otac dvoje djece, Kemala i Asje.

Čime god da se bavio, Kasim je to obavljao intelektualno i etički suvereno, odakle i njegova popularnost kod ondašnje studentske i umjetničke omladine. Kad me vlastiti sin, pripadnik današnje, upitao šta da pišem o Kasimu (sa Hadžifejzovićev CD) o kojem ništa ne znam, onda je to bio udarac, ne samo društvu koje ga je potpuno prešutjelo u svojoj poratnoj euforiji, već i našem šutljivom ratnom i poratnom bavljenju vlastitim preživljenjem; sahranjivanjem šehida iz najbliže familije, uključujući i Kasimovu stariju sestru, i moga mladjeg brata; ali i vlastitim spoznajama i radom, koji nas odvođe sve dalje od ljudi, u ovom vremenu kad i fizička samoća postaje jedinim toposom u kojem se može sačuvati vjera i čast. Ovaj je esej moja isprika zbog potisnutog sjećanja na sve ono što smo Kasim i ja bili jedno drugom, a što nikako ne staje u definiciju samo, makar i najbližih, srodnika.

aktualizirati samopogubnom varijacijom, pitajući: "čemu još filozofija?". I učiniti da odgovor dodje, prije no što je pitanje eksplicite i postavljeno.

Naime, već u prvoj rečenici svoga "paper", možda u želji da naglasi njegovu nepogovornost, Kasim će zaključiti: "Nigdje se, izgleda, riječi nisu toliko 'istrošile' kao u filozofiji"²⁷. Istina, u završnim redovima spomenutog eseja, koji glase: "... *ethos* filozofije mora transcendirati njene granice, njenu samodovoljnu imanentnost, postati 'zbiljski' i osvjetovljen" (ibid), lahko je prepoznati, mada tipično kasimovski poetiziranu, Marksovu 11. tezu o Feuerbachu. (On možda nikada nije ni bio sasma originalan mislilac, ali zar dramska, muzicirajuća..., pa, u krajnjem, i svaka druga umjetnost nisu samo interpretativne?!). No tako je govorio Prohić, "marksistički" filozof.

U narednih nekoliko godina koje su mu bile preostale, on će biti sve manje filozofom-estetičarom, a sve više čovjekom-etičarom. On će sve manje filozofirati, a sve više umirati, možda iznenada nalazeći sasma novu paradigmu svojoj misli, za koju je u Mannheimu ustvrdio da nedostaje njegovim suvremenicima. Dogadjaji, letalni po Kasima, njegovu su klasičnu-njemačku teoriju i marksističku praksu, kao i sanjarije jednog bachelardovskog racionalnog pozitiviste, zamijenili, možda, spoznajom o kojoj ni sam nije sanjao. Umirući, radjao se gnostik (u najboljem smislu riječi). Možda je Kasim, široko otvorivši oči, časak prije no što će mu neko zauvijek spustiti očne kapke, stekao onaj u/vid, koji islamsku gnozu kao vrhunsku filozofsku i svaku drugu spoznaju razlikuje od zapadno-europske, i od svake druge.

Ko da odrekne Jednom, Koji jedini odlučuje o darivanju teofaničke vizije Istine, baš kao i o našem smrtnom trenu, ko da Mu odrekne apsolutnu pravednost?! Koliko uludo rasutih riječi prozivanjem nečije smrti kao: besmislene, nepravedne, prerane, tragične... Ne sugerira li jedan od posljednjih Kasimovih eseja, kojeg smo maločas citirali, da je dr Kasim Prohić, koji je u figuru filozofa oblikovao čitav svoj život, zapravo već bio mrtav, prije no što je izdahnuo?! U svakom slučaju, njegovo ovostrano umiranje desilo se upravo na vrijeme.

U Sarajevu, 17-29. studenoga, 2004.

(Esej, napisan za Simpozij na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, u povodu 20-obljetnice smrti Kasima Prohića, objavljen je u magazinu DANI, Sarajevo, broj 390 (3.12.2004) i 391 (10.12.2004).

²⁷ Citirano prema bilješci priredjivača knjige OTVORENA ZNAČENJA, Zoro Zagreb Sarajevo 2000, Eleonore Prohić, iz eseja: "Paradigma savremenog filozofskog mišljenja", str. 243.

MELIKA